

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 9, Sayı: 3, 2025, ss. 895-905/ Volume: 9, Issue: 3, 2025, pp. 895-905

Journal homepage: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/apjir>

TERCÜME MAKALE/TRANSLATION

20. YÜZYIL BAŞLARINDA TÜRKİYE'DE AZİZLER KÜLTÜ

“White, George Edward. “Saint Worship in Turkey”. *The Muslim World* 9/1 (1919), 8-18.”

<https://archive.org/details/muslimworld09hartuoft/page/12/mode/2up>

Şule IŞIK

Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Erzurum
PhD. Student, Atatürk University, Theology Fac., Dept. Of Philosophy and Islamic Studies, Erzurum/Türkiye

sule.umutlu@gmail.com

orcid.org/0009-0003-6832-7720

ror.org/03je5c526

Öz

George Edward White, 20. yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarında eğitimci ve araştırmacı olarak bulunmuş bir misyonerdir. 1919'da yayımladığı makalesinde, Anadolu'daki Müslüman ve Hristiyan toplulukların gündelik dini yaşamını ayrıntılı biçimde incelemiştir. White'ın gözlemleri, halk dindarlığının merkezinde azizlerin, pirlerin, şeyhlerin ve kutsal mekanların bulunduğunu göstermektedir. Müslüman topluluklarda, özellikle Şîî ve Sünnîlerde, sağlık, bereket ve geçim gibi konularda ilahi yardım arayışı yaygındır. Bu amaçla kutsal kişilere yönelim, türbe ziyareti, adak, kurban ve kutsal su kullanımı hem inancı hem de toplumsal dayanışmayı güçlendirir. Dervişlerin kerametleri ve şeyhlerin manevi otoritesi de bu aracılığı pekiştirmektedir. Hristiyan topluluklarda ise Ermeni ve Rum cemaatlerinin Haç Dağı'ndaki şenlikleri, kutsal su ve mezar ziyaretleri ile azizlere adak adama gelenekleri öne çıkar. Bu ritüeller, dini deneyimin ötesinde, cemaatin sosyal düzenini, kolektif kimliğini ve kültürel sürekliliğini güçlendiren toplumsal mekanizmalar olarak işlev görmektedir. Ayrıca Müslüman ve Hristiyan toplulukların kutsal mekânlar etrafında benzer ritüel örüntüler geliştirdikleri ve kimi zaman ortak pratiklerde buluştukları görülmektedir. White'ın bu çalışması, Osmanlı Anadolu'sunda halk dindarlığının gündelik yaşamdaki etkilerini, aziz kültü ve kutsal mekânlar etrafında şekillenen dini pratikleri belgeleyen, literatüre özgün katkılar sunan önemli bir etnografik kaynaktır. Aynı zamanda Amerikalı bir misyonerin gözlem ve yorumlarını yansıtan bu çalışma, hem Batılı bir bakış açısının kültürel farklılıkları nasıl değerlendirdiğini hem de Osmanlı toplumunun dini çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Bu tercüme, söz konusu gözlemleri günümüz araştırmacılarına aktararak özellikle din sosyolojisi, antropoloji ve tarih çalışmaları için bir referans niteliği taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Din Sosyolojisi, Azizler Kültü, Halk Dindarlığı, Kolektif Kimlik, Osmanlı Devleti.

SAINT WORSHIP IN TURKEY

Abstract

George Edward White was a missionary, educator, and researcher in the Ottoman territories in the early twentieth century. In his 1919 publication, he examined the everyday religious life of Muslim and Christian communities in Anatolia in detail. White's observations reveal that popular religiosity was centered on the cult of saints, spiritual leaders, and sacred sites. Among Muslim communities, particularly both Shi'a and Sunni groups, seeking divine assistance for health, prosperity, and livelihood was widespread. Practices such as visiting shrines, making vows, animal sacrifice, and using holy water not only expressed faith but also reinforced social cohesion. The miracles attributed to dervishes and the spiritual authority of sheikhs further strengthened these practices. Within Christian communities, the Armenian and Greek congregations maintained similar traditions through festivals at Mount Haç, visits to sacred springs and graves, and offerings to saints. Beyond their religious dimension, these rituals functioned as social mechanisms that reinforced communal order, collective identity, and cultural continuity. Moreover, Muslim and Christian groups often developed parallel ritual patterns around sacred places, and at times shared common practices. White's study serves as a valuable ethnographic source, documenting the profound impact of popular religiosity on daily life in Ottoman Anatolia, specifically concerning the cult of saints and sacred spaces. At the same time, it reflects the observations and interpretations of an American missionary, revealing both a Western perspective on cultural difference and the religious diversity of Ottoman society. This translation makes White's insights accessible to contemporary scholars, serving as a key reference for research in the sociology of religion, anthropology, and history.

Keywords: *Sociology of Religion, Saint Worship, Popular Religiosity, Collective Identity, Ottoman Empire.*

Atıf / Cite as: White, George Edward. "20. Yüzyıl Başlarında Türkiye'de Azizler Kültü". çev. Şule Işık. *Apjir* 9/1 (Aralık 2025), 895-905.

Türkiye'de Azizler Kültü*

Tanrı fikri, sıradan insanların ulaşamayacağı kadar uzak ve etrafı kalabalık yardımcılarla çevrili ulaşılmaz bir varlığı çağrıştırdığında, insan kalbi ümidini araçlar olarak kabul ettiği azizlere bağlar. Anadolu Türk'ü, çoğu zaman en içten dualarını bu azizlerden birinin adıyla dile getirir. Onların şefaatinin etkinliğine tereddütsüz iman eder ve bir acil durumda ibadetini camide olduğu kadar kutsal bir türbede de yerine getirmeye eğilimli olur. Halk, Tanrı karşısında derin bir değersizlik ve yaşamın güçlükleri karşısında köklü bir çaresizlik duygusuna sahiptir. Günah düşüncesi, suç kadar talihsizliği de vurgular. Vicdan sürekli faaldir, cezanın hak edilmiş olduğu kabul edilir ve ilahi hesap gününün korkuyla beklendiği görülür. Doğu'da insan hayatı her zaman ağır sınamalarla kuşatılmıştır. Ölüm her an gelebilir. Bir köyde neredeyse her hanede en az bir hasta bulunması olağan kabul edilir. Mahsulün kıtlığı çoğu kez şiddetli açlığı beraberinde getirir, yağmurun gecikmesi veya yetersiz düşmesi kuraklığa yol açar. Kaza, eşkiya saldırısı, salgın hastalık, savaş, hayvanlar arasında yayılan hastalıklar ya da başka felaketler her gün baş gösterebilir ve bunların önlenmesi insan kudretini aşan güçlere aittir. Anadolu köylüsünün yaşamının kasvetliliği, şu olgudan da anlaşılır: O, C majör

* Bu makaledeki dipnotlar makalenin aslında bulunmayıp, gerekli yerlerde bilgilendirme yapmak amacıyla çeviren tarafından eklenmiştir.

dizisinde yalnızca tek bir ezgiye sahipken, köylü türkülerini yirmiden fazla minör makamda ve hâkim nota olarak “sol” etrafında söyler.¹

Doğu geleneğinde bir iyilik, yalnızca bu yetkiye sahip olan kişiden doğrudan talep edilmez. Dilek, bir aracı üzerinden sunulur. Kilise ve devlet makamlarına yapılan talepler de gerçek otoritelerle etkili ilişkisi bulunduğu inanılan aracılar vasıtasıyla iletilir ve bu sayede başarı şansı artırılmış olur. Muhtemelen eski bir çoktanrıcılık döneminden miras kalan bu anlayışla, Anadolu'nun saf tabiatlı Türkleri dünyayı bir zamanlar insan olarak yaşamış pek çok varlıkla doldurmuştur. Bu varlıkların her biri şimdi mezarında yatmakta, türbesinin çevresinde kendine özgü bir nüfuz alanına sahip bulunmakta, insanların özellikle de kendi bağlılarının işleriyle yakından ilgilenmekte ve Tanrı katında büyük bir itibara sahip bulunmaktadır. Bu nüfuz, uygun yöntemlerle, dilekte bulunanların lehine kullanılabilir. Kasabamızın müftüsü dostum bana azizlerin aracılığını, bu dünyadaki bir dostun aracılığına benzeterek şöyle açıklamıştı: “Farz edelim ki sen valiyle tanışıyorsun, ben ise tanımıyorum. Sen beni onun huzuruna çıkarır, kendisine benim senin dostun olduğumu söylersin ve hatırım için beni dinlemesini rica edersin. Doğal olarak, senin tavsiyen davamı hoş gösterir ve işim kolaylıkla görülür.”

Bir azizin türbesi çoğunlukla kaba bir çevre duvarıyla ayrılmıştır, kimi zaman da bir yapı ile örtülüdür. Türbede yatan kişi evliya (Arapça *velî* kelimesinin çoğulu) olarak adlandırılır. Türbeler sıkça “yüksek bir tepe üzerinde” ya da “yeşil bir ağacın altında” yer alır. Bu durum Eski Ahit dönemlerinde ve coğrafyalarında da sıklıkla görülen bir uygulamayı çağırıştır. Çoğu تنها yerlerde bulunsun da her ziyaretçiye kapıları açıktır. Şehirlerde ve çevresinde ise evliyaların türbeleri oldukça yaygındır. Her azizin kendine özgü bir şifa gücüne sahip olduğuna inanılır: Kimi baş ağrısını, kimi mide ağrısını, kimi diş ağrısını iyileştirmesiyle tanınır. Bazıları zayıf gözler için iyidir. Bir türbede çam dallarının yakılıp çıkan isisi gözlerle sürmek gelenektir, bir diğerinde ise gözlerin türbenin yanındaki pınarın suyuyla yıkanması gerekir. Bir türbeyi ısıtma sorunu yaşayanlar ziyaret ederken, bir diğerine ise ağzı yamulmuş kimseler gelir. Bu son durumda, dilekte bulunan kişi küçük bir ücret öder ve türbedarın, ölmüş azize ait olduğu söylenen terlikle ağzına vurmasıyla tedavi gerçekleşir. Bazı türbeler kısır kadınların sıkça ziyaret ettiği mekânlardır. Bu kadınlar, tıpkı Hannah'ın Şilo'ya gidişinde² (I. Samuel 1:9-11) olduğu gibi, çocuk sahibi olmayı dilemektedirler. Başka türbelere ise düzgün yürüyemeyen, konuşamayan ya da gelişimlerinde eksiklik görülen çocuklar götürülür.

Bu tür ziyaretgâhlarda yapılan törenler sadedir ve yerel geleneklere, ibadet edenin uygunluk anlayışına ve dileğinin aciliyetine göre farklılık gösterir. Elbette, aziz

¹ Bu ifade, Batı müziği teorisi ile Türk halk müziği arasındaki melodik yapısal farklara benzetme yaparak, Batı'da yaşamın tekdüze ve sınırlı ilerlediğini, Anadolu'da ise çok çeşitli ve zengin bir farklılığın bulunduğunu vurgulamaktadır.

² Şilo, İsrail'in kutsal tapınaklarının olduğu ve hac ziyaretlerinin yapıldığı önemli bir din merkeziydi. İncil'de geçen Hannah, orada dua edip, Samuel'i orada Tanrı'ya adanmıştır. Daha fazla bilgi için; Micha Roi, “Conditional Vows – Where They are Made and Paid,” *Biblische Notizen, Neue Folge* 167 (2015): 3-24.

aracılığıyla Yüce Tanrı'ya sunulduğu kabul edilen, “açık ya da sessiz” bir dua vardır. Kurban adamak yaygın bir uygulamadır. Kutsal bir mezarın yanından alınan toprak “değerli” olarak adlandırılır ve büyük bir etkiye sahip olduğuna inanılır. Bu inanç, sempatik büyü ilkesine dayanmaktadır. Çünkü toprağın kutsal kişiyle doğrudan temas etmiş ya da yakınında bulunmuş olması, onun erdemlerinden pay almasını ve gücünü muhafaza etmesini sağlar. Bu toprağın birazı suyla karıştırılarak, hasta ya da bir yönüyle eksik görülen çocuğun bedenine sürülür veya çocuk bu çamurlu suyu içmeye zorlanır. Hastalara uygulanan genel bir şifa yöntemi de kutsal bir mezardan getirilen toprağın suyla çözülüp içirilmesidir. Bununla birlikte, hastanın eğer mümkünse, yürüyerek, binerek ya da taşınarak doğrudan kutsal mekâna gitmesi, orada dileğini sunması ve kıymetli toprağı bedenine sürmesi ya da suyla yumuşatıp yutması daha uygun görülmektedir. Bir tarlayı verimli hâle getirmek ya da fare gibi zararlı hayvanlardan arındırmak amacıyla, azizin mezarının yanından avuç avuç toprak alınır, çiftçilerin dinî vergilerini toplayan azizin yaşayan temsilcilerinin gözetiminde, bu “değerli” toprak araziye serpilir. Bir zamanlar insan olan, ancak artık doğaüstü âleme erişimi bulunduğu inanılan bu varlığa yönelmenin bir başka yolu ise özellikle sıtmaya veya sağlık ve hijyen koşullarının henüz yeterince gelişmediği bir ülkede yaygın olan diğer ateşli hastalıklara yakalanmış kişiler tarafından uygulanır. Bu uygulama, hastaya ait bir bez parçasının, bir ip ya da saç telinin mezarın çevresindeki çite, duvara ya da mezarın yakınında bulunan bir ağaca bağlanması şeklinde gerçekleştirilir. Ayrıca at nalının ve çivilerin ağaçlara çakılması da yaygın bir pratiktir. Bu nesneler, dilekte bulunan kişi ile aziz arasında kurulduğuna inanılan görünür, somut ve kalıcı bir bağın ifadesi olarak kabul edilir.

İnsanlar, böyle kutsal mekânların içinde ya da yakınında hırsızlık yapmaktan veya başka bir zarar vermekten çekinirler. Bir keresinde, bir mezarın etrafındaki kütüklerden yapılmış çitin üzerinden tırmanarak baharın erken habercileri olan bazı alp menekşelerini koparmıştım. Oradan geçen dostça bir adam, içeride yatanın incinmiş ruhunun beni tekmeleyip dışarı atabileceğini söyleyerek bir an önce çıkmamı tavsiye etti. Bir evliyanın varlığıyla kutsallaşmış bir koruluktaki ağaçlar kesilmez çünkü kesilen odunun gece tekrar yerine dönmesinden veya oduncunun evinin sabaha kadar yanmasından korkulur. Hatta çocukların eve getirdiği odun parçaları bile bazen yaşlı bir nine tarafından gece olmadan geri götürülür. Aksi halde ev halkına bir “felaket” gelebileceğine inanılır. Bununla birlikte, bu korku (kutsal yerlere duyulan çekince), ovaların ve aşğılardaki vadilerin ciddi şekilde zarar görmesine yol açacak biçimde hızla ormansızlaşan dağlardaki bazı ağaçların korunmasında çok yararlı olmuştur. Ancak bir ölüm durumunda, bir tabut yapmak amacıyla en kutsal koruluktan bile odun kesilebilir.

Kendi toplulukları ve saygılı ziyaretçiler için bu “çok sayıda rab ve çok sayıda tanrı” vazgeçilmez koruyucular ve iyiliksever bağışlayıcılar olarak görülür. Rusya'nın Şirvan bölgesinden gelen göçmenler, Amasya'daki Hacı Hamza'nın mezarından altı saatten daha uzak bir yere yerleşmek istemezler çünkü büyük hocaları, bütün dünyanın Hâkimi'nin huzuruna çıktıklarında, mezarının altı saatlik çevresinde yaşayan tüm insanlar için şefaet

(aracılık) edeceğine söz vermiştir. Bu kişiliklere garip huylar da atfedilir. Örneğin, bir kadın bize, köylerinin koruyucusu olan Hacı Veli'nin kırmızı rengine ve davul sesine asla dayanamadığını anlatmıştı. Bunun sonucu olarak köyün kadınları en çok sevdikleri kırmızı elbiselerin güzelliğinden vazgeçmişler ve orada, düğünlerde bile davul çalmamışlardır.

Bir yaz günü, berrak ve soğuk bir dağ pınarının yanında, civardaki güneşli dağ yamaçlarına gömülmüş olan dedeler (saygıdeğer dinî şahsiyetler) hakkında samimi, neredeyse sevgi dolu bir şekilde konuşan bir adama rastladım. Bana, mezarlardan birinin çevresindeki duvarın, inşa malzemelerini sırtlarında taşıyan geyikler tarafından yapıldığını anlattı. Vadinin karşı yakasında, kilometrelerce ötede bulunan başka bir mezarda ise eskiden her yıl bir devenin kurban edildiğini söyledi. Anlatısını sürdürdükçe ilgim arttı. Dedelerin zaman zaman top ateşlediğini, hatta bir defasında tam da o an oturduğumuz yerdeyken bu sesleri açıkça duyduğunu, büyük topların yankılarının zirveden zirveye çarparak yayıldığını aktardı. Şehre gittiğinde, aynı top seslerini duyduklarını söyleyen en az on kişiyle karşılaştığını ve hepsinin yaklaşmakta olan olağanüstü bir olaydan emin olduklarını ifade etti. O sırada kendisi silah altındaki bir askerdi ve yalnızca bir hafta sonra, 1896 Yunan Savaşı'nın başladığına dair haberler geldi, birliklere cepheye hareket etmeleri için emir verildi. Ve insanlar, Tanrı'nın ve azizlerin kendi lehlerine harekete geçtiğine inandıkları için, gönülleri ferah bir şekilde sefere çıktılar.

Bir başka gün, bir grup olarak Çal Dede'nin³ -yani Aziz Çal'ın- koruluğunu ve türbesini ziyaret ettik. Burası, en sıradan insanın bile hayal gücünü harekete geçirecek bir yerdi. Verimli ovanın üzerinde harita gibi serilmiş manzaraya hâkim, 1500 fit (yaklaşık 457 metre) yükseklikte bir dağ zirvesini gözünüzün önüne getirin. Etrafı kıvrılarak inen vadilerle ayrılmış daha alçak tepeler, ötede eski bir kalenin harabeleriyle taçlanmış Bulak Dağı. Şehirde, yaklaşık on iki mil ötede, dönem boyunca beş yüz gencin eğitim gördüğü okulları barındıran misyoner yerleşkesi, batıdaki tarihi Halys Nehri (Kızılırmak) vadisinden yükselen yağmur bulutları. Ayaklarımızın altında, serin rüzgârın uğuldadığı bir çam ormanı, yüzlerce hatta binlerce kişilik bir topluluğu ağırlayacak büyüklükte çimenlerle kaplı tepenin düzleşmiş zirvesi ve tam ortasında Şii azizi Çal Dede'nin türbesi yer alıyordu.

Yaklaşık kırk ayak kare (12 metre kare) büyüklüğünde sağlam bir taş duvar, içinde türbenin bulunduğu alçak küçük yapıyı çevreliyordu. Bu yapı muhtemelen üç fit (yaklaşık 1 metre) yüksekliğinde ve altı fit (yaklaşık 2 metre) uzunluğunda olup dışı sıvanmış ve beyaza boyanmış bir mezardı. Batı tarafında, azizin başını simgeleyen boyun ve baş tasviri

³ Şimdiki ismiyle "Çal Baba" türbesi, Amasya-Taşova ile Tokat-Erbaa sınırındaki Boğalı Yaylaları'nın Girdap Yurdu olarak bilinen bölgesinde yer almaktadır. Günümüzde de halk tarafından sıkça ziyaret edilen türbe, özellikle sağlık, bereket ve çeşitli dilekler için adak adanan ve dua edilen kutsal bir mekân olarak işlevini sürdürmektedir. Daha fazla bilgi için; Rahime Özdoğan, "Amasya'da Adak Yerleriyle İlgili Halk Anlatıları" (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).

alçı ile yapılmıştı. Boynunun etrafına, ibadet eden kişinin Allah'ın "güzel isimlerini" tekrarlarak parmakları arasında geçirebileceği 99 boncuktan oluşan bir tespih asılmıştı. Türbenin üzerine yeşil bir örtü serilmiş ve baş tasvirinin etrafına aynı kutsal renkten bir sarık sarılmıştı. Duvarlar, saygı ifadesiyle yakılan çok sayıda mumun isleriyle kararmıştı.

Rehberimiz, Sünni bir Türk, hemen dua etmeye başladı. Mekke yönüne doğru secdeye kapanarak "Allah büyüktür, Allah'tan başka ilah yoktur" gibi standart ifadeleri yüksek sesle tekrarladı. Gözlerini türbenin üzerindeki yeşil bezle sildi ve gözlerinin hastalıklı olduğunu, azizin onlara yardım etmesini umduğunu belirtti. Yırtık elbiselerinden bir parça kopararak, duvarda çivilere bağlanmış olan birçok paçavranın arasına ekledi. Türbenin yanındaki topraktan alarak alnına sürdü. Ardından yağmur bulutları boşalırken, Türk rehberimiz Çal Dede'nin Allah'ın sevgililerinden biri olduğunu ve insanlara karşı büyük merhamet sahibi bulunduğunu açıkladı. Bölge onun mülküdür. Hiç kimse, azizin hoşnutsuzluğunu ve bunun sonucunda gelebilecek cezayı göze almadan, koruluktan ağaç kesemez, taş veya toprak götüremez. İhlal eden kişi ölebilir, hastalanabilir veya felç geçirebilir; hayvanları hastalanabilir veya mahsulü bozulabilir. Çal Dede, özellikle geceleri, dilediği gibi dolaşır, diğer dedeleri ve dostlarını ziyaret eder ve olayları genel olarak denetler. Konuşmacının duvarda her zaman asılı duran iğne ve ipliği işaret ederek anlattığına göre Çal Dede, dikiş diker, en beklenmedik kişilere giysiler hediye eder, hatta mezarının üzerindeki kumaş örtünün yırtıklarını bile onarır.

"Yani," dedi Türk rehberimiz basitçe, "ölmüş olan babam ve annem her cuma gecesi evimi ziyaret ederler. Onları göremem, ama oradadırlar ve evimi denetlerler. Orada günah var mı, doğru bir yaşam sürülüyor mu, kavga mı var yoksa barış mı, hepsini kontrol ederler. Aynı şekilde, her insanın omuzunun üzerinde bir yazıcı meleği vardır. Bu melek tüm sözlerini ve eylemlerini, iyi ya da kötü, kaydeder ve sonunda hesap çıkarılır. Dengeye göre kişi cennete ya da cehenneme gider. "Evet," diye devam etti, kendisine yöneltilen bir soruya karşılık olarak, "biz İsa'nın adıyla da dua ederiz; çünkü çok sayıda peygamberimiz vardır ve İsa onlardan biridir. O iyi bir insandı."

Aşağıdaki olayı aktarayım. Bu olay, Doğu'daki tipik Müslümanlar ile tipik Hristiyanların gerçek dinlerinin ne kadarını ortak paylaştığını göstermektedir. Bunun çoğu ne İncil'de ne de Kur'an'da yer alır. Bir keresinde, misafirperver bazı Ermenilerle birlikte, yaz ortasında düzenledikleri yıllık Vartavar şenliğini⁴ kutlamak üzere Haç Dağı'na yaptıkları gezilere katıldım. Rivayete göre, Efendimizin kuşağında havarilerden biri, Andreas ya da Bartalmay, vaaz turu sırasında bu dağın çevresine gelmiş. Halkın çoğunu putperest bulunca, onların taptığı güçlü bir ağacın bir işaret olarak kökünden sökülmesini diler. Bu gerçekleşir ve pek çok kişi havariye ve mesajına inanır. Ardından, dağda yaşayan bir

⁴ Vartavar şenliğinin kökenleri Nuh tufanına kadar uzanmaktadır. Tufandan kurtulan Nuh Peygamber kurban kesip şenlik yapar. Bunun hatırası olarak Ermeniler de kurbanlar keserler, birbirini su atarak ıslatırlardı. Daha fazla bilgi için; Mehmet Yılmaz, "Ermeni Mitolojisi Üzerine Bir Değerlendirme," *Journal of Turkish Research Institute* 17/43 (2010), 93-104.

Hristiyan keşişin zulüm altında öldüğü kendisine bildirilir. O da oraya giderek bu erken dönem şehidini Hristiyan usulüne göre defneder. Keşişin adı Pagham'dı, bu, Ermenicede Balam adının karşılığıdır. Keşiş, hakiki haçtan bir parça taşımaktaydı ve zulüm altında, kutsal emanetin kötüye kullanılmasından endişe ederek, onu elinden fırlatmıştı. O anda parçanın düştüğü noktadan güzel bir kaynak fışkırdı.

Haç Dağı'nın en yüksek sırtının hemen altında, doğal bir amfi tiyatro içinde, berrak ve soğuk bir kaynak bulunmaktadır. İnsanlar yıllık gezilerinde bu kaynağın çevresine kamp kurarlar. Öte yandan, şehit keşişin sözde mezarı, yontulmamış taşlarla çevrili kaba bir duvarla, sırtın zirvesinde gösterilmektedir. Bizim ziyaretimiz sırasında, yan yüzlerinde altı kırmızı haç işlenmiş büyük bir çadırı, Ermeni kilisesi olarak düzenlemişlerdi. Bir papaz hazır bulunuyordu. Üç günlük bir kamp toplantısı için kalabalık bir topluluk toplanıyor, taşlardan ya da getirdikleri çadırlara alternatif malzemelerden kaba barınaklar inşa ediyordu. Kurban edilmek üzere seçilmiş bir koyun sürüsü satış için bekliyordu ve ayinler bitmeden tümü satılmış olacaktı. İnsanlar çevredeki kasaba ve köylerden cuma günü gelir, geç kalanlar cumartesi yetişir ve cumartesi boyunca burada kalırlar. Festival, pazar sabahı doruğa ulaşır ve aynı gün akşamüstü insanlar evlerine dağılırlar. Böylece, Eski ve Yeni Ahit'te kullanılan zaman hesaplamasına uygun olarak üç ayrı günün parçalarından oluşan üç günlük bir kutlama gerçekleştirilmiş olur. Ermeniler, Rabbimiz (Hz. İsa'nın)'in suret değiştirmesini anmak için Vartevan şenliğini herhangi bir dağda, ya da Nuh Tufanı'nı anmak için herhangi bir kaynak veya akarsu kıyısında kutlayabilirler ancak şehit bir azizin en yüksek sırtında gömülü olması nedeniyle Haç Dağı'nda toplanırlar. Yıl boyunca hayatın herhangi bir kriz anında verilen adaklar, azizin türbesine yapılan yıllık hac ziyareti sırasında, dualar ve kurbanlarla yerine getirilir ve kutsal havuzun suyunda yıkanarak tamamlanır.

St. Chrysostom'un türbesi⁵ ve manastırına uzak olmayan bir bölgede görev yapan saygın bir Rum papaz ve eşi bir keresinde evimi ziyaret ettiler. Sohbetimiz sırasında, büyük hatibin öldüğü ve gömüldüğü bu mekâna hem Türkler hem de Hristiyanlar tarafından atfedilen kutsallığı anlattılar. Manastıra yakın bir tarlanın toprağı, tuhaf bir kırmızımsı renge sahiptir. Yerel inanişâ göre bu renk, orada döküldüğüne inanılan kutsal kana bağlıdır. Türbede mucizeler gerçekleşir. Bu çiftin art arda sekiz çocuğı olmuş, ancak hepsini bebeklikte veya küçük yaşta kaybetmişlerdir. Daha sonra doğan bir erkek çocuğın bacakları zayıftı ve bir buçuk yaşına geldiğinde endişeli ebeveynler onu birçok ziyaret yerine götürdü, çeşitli tedaviler denendi. Sonunda anne, çocuğı alarak onu bizzat Chrysostom'un türbesine sürdü ve çocuk o anda yeni bir güç ile aniden bacaklarını doğrulttu. Çocuk sağlıklı büyüdü ve o evde sonrasında üç çocuk daha erişkin yaşa ulaştı.

⁵ St. John Chrysostom, 407 yılında sürgüne gönderilmek üzere yola çıkarken Pontus bölgesindeki Comana (o zamanlar modern Gömenek denilen, şimdi Tokat merkez ilçesine bağlı bir köy olan Gümenek) kasabasında ölmüş ve orada gömülmüştür. Daha fazla bilgi için; <https://abkhazia.church/en/izuchenie-voprosa-lokalizacii-goroda-koman-na-territorii-abhazii/>

Sinope (Sinop) sakinleri ister Türk ister Rum olsun, şehrin en eski yıllarından beri süregelen bir denizcilik geleneğine sahiptir. Türk denizciler fırtınalı havalarda korunma dileğiyle Nuh'a dua ederler. Tüm Rum topluluğu Levant⁶ kıyılarındaki denizcilerin koruyucu azizi olan Aziz Nikola'yı anarken, Rum balıkçılar ise kendisi de bir balıkçı olan Aziz Andreas'a güvenirler. Gelenek, Andreas'ın evangelist olarak Sinope'yi ziyaret ettiğini, zulüm görenlerin parmağını keserek kaybettiğini ve bu parmağın daha sonra "şehrin kapısındaki" metropolit kilisede kutsal emanet olarak saklandığını aktarır. Aziz Andreas günü geldiğinde balıkçılar, kek veya tatlı ekmek yapmak için gerekli olan buğday, şeker ve un malzemeleri için bir fona katkıda bulunurlar. Bu kekler pişirilir, kilisede kutsanır. Bir kısmı katkıda bulunan balıkçılar ve arkadaşları tarafından yenir, bir kısmı ise teknelere taşınır. Ardından, denizde fırtına çıktığında, kekten alınan kırıntılar Aziz Andreas'ın adıyla denize serpilir ve onun koruyucu desteği talep edilir.

Genel olarak, bölgemizdeki her Doğu kilisesi, takvimde adı geçen bir azizin adıyla kurulmuştur. Meryem Ana, muhtemelen en fazla cemaatin bulunduğu azizdir. Ancak Aziz Nikola, Aziz George, Aziz Nishan, Vaftizci Yahya ve diğerleri de tercih edilen azizler arasındadır. Her kilisenin yıllık "günü" geldiğinde, cemaat büyük bir kutlamaya hazırlanır. Bir koyun sürüsü getirilir, bireysel üyeler bazı hayvanları kurban etmek üzere satın alır, kilise de yeterli sayıyı sağlayacak kadar ilave hayvan temin eder. Bir kısmı ortak fona katkıda bulunur ve tüm masraf böylece karşılanır. "Günün" sabahında koyunlar kurban ritüelleriyle kesilir, eşlik eden yemek olarak pirinç ve mayasız ekmek hazırlanır ve cemaat üyeleri, azizlerinin adıyla piknik usulü bu yemeğe katılır. Çevredeki arkadaşlar ve komşular yıllık kutlamayı bekler ve belirlenen saatte toplanarak bol miktarda hazırlanan yemekten faydalanırlar. Yemek miktarı yeterliyse, kilisenin her evine dağıtılabilir. Özel düzenlemelerle, uzakta olan veya başka bir yere yerleşmiş cemaat üyelerine de paylar ulaştırılır. Bu tür bir uygulama karşılığında genellikle kilise hazinesine bir hediye sunulur ve böylece insanlar, doğuştan girdikleri ve Tanrı huzurunda kendilerini temsil eden azizle kurdukları ortak bağ aracılığıyla, ibadet ve dinsel yaşamlarında birbirleriyle birleşirler. Bu yemek, kurban niteliği ve üzerine okunmuş dualar nedeniyle çok "sağlık verici" olarak kabul edilir.

Mümkün olduğunca, hayatın tüm evreleri koruyucu azizlerin himayesine bırakılır. Bir çocuk, herhangi bir azizin yıllık kutlaması sırasında veya buna yakın bir zamanda doğduğunda, o azizin adı çocuğa verilir ve çocuk her zaman kendini onun koruması altında görür. Bir Müslüman otorite bana, Musa'nın annesinin Johanna adında olduğunu ve herhangi bir güçlükte, bir kişi sadece "Johanna, Johanna" diye adını söylediğinde

⁶ Levant, özellikle X. yüzyıldan itibaren Batı kaynaklarında Doğu Akdeniz'in doğu kıyılarındaki ülkelere verilen coğrafi bir ad olarak kullanılmaktadır. Terim, Latincedeki "levare" ("yükseltmek") sözcüğünden türemiş olup, "güneşin doğduğu bölge" anlamı taşımaktadır. Geniş kabullerle Türkiye'nin güney sahilleri, Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin ve Ürdün gibi bölgeleri kapsar. Daha fazla bilgi için; https://islamansiklopedisi.org.tr/levant?utm_

işlerin kolaylaşacağını bildirdi.⁷ Her derviş, Allah nezdinde kabul gördüğünü ve böylece sıradan yasalardan muafiyetini kanıtlayan delillerin -örneğin, yanan kömür çiğnemek, kızgın demiri yalamak, şişleri etinden geçirmek, dönme hareketleri yapmak, kılıçla gösteri yapmak ve tüm bunları herhangi bir acı çekmeden sergilemek- kendi tarikatının kurucusunun veya Pir'inin kudreti sayesinde olduğunu iddia eder. Pir, nesiller önce yaşamıştır. Ancak erdemi, sonraki üst düzey liderler aracılığıyla derviş üyeliğinin daha alt kademelerine kadar nesiller boyunca aktarılır ve böylece son gösteriyi yapan kişiye ulaşana dek bu güç sürdürülür.

Yaşayan insanlar da ölümler kadar olmasa da benzer bir kutsallık ve güç itibarına sahip olabilirler. Mesafe, büyü katar ve mezarlar yosunlandıkça karakter kusurları unutulur. Xenophon'un (*Anabasis* adlı eserinde) On Binler ordusuyla birlikte anılan Carduchoi kavminden gelen Kürtler,⁸ dağlarda yaşayan vahşi halklar olarak tanımlanır ve dini liderlerine şeyh derler. Bu insanlar, açık havada ve sert koşullarda yaşayanların sahip olduğu birçok basit erdeme sahiptir ve özellikle kendi kadınlarına, sıradan Müslümanlara kıyasla daha fazla saygı gösterirler. Şeyh köylerinden birine yaklaştığında, iki kişi ona öncülük edecek en güzel atı öne sürer. Bunun bir melek tarafından binildiği iddia edilir. Şeyh kendisi ise daha uysal ve güvenli bir eşek üzerinde yol alır. Bir haberci, yaklaşan büyüğün önünde yüksek sesle ilan okur. Bu kişi neredeyse tüm köy halkı tarafından karşılanır. Şeyh indiğinde, ayaklarını yıkaması için su sunulur. Bu abdestten sonra halk suyu dikkatle saklar ve ekmek hamuruna katar. Onun erdeminin halkına bulaşması ve kutsamasının aracılığıyla Tanrı lütfunun onlara geçmesi hedeflenir. Benzer şekilde, içki içerken bardağı tamamen boşaltmaz. Bir kısmını içtikten sonra kalanını etrafındakilere verir ve bu kalan, neredeyse ayinsel bir saygıyla kabul edilir. Aynı şekilde yemek yerken, tabaklarda kalan yiyecek, feodal kardeşliğinin üyeleri (müritleri) arasında paylaştırılır. Bu durum sadece ortak bir bağ oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda dini liderin sahip olduğu ilahi lütfun onlara aktarılmasını sağlar.

Sıradan bir Şii'nin kalbi, daha iyi eğitilmiş Sünnîlerin kalbi kadar, yaşayan ya da -daha iyi bir deyişle- ölen azizleriyle yaşar ve hareket eder. Bu azizler, Yüce Tanrı ile olan ilişkilerinde onun aracılardır. Serin bir sonbahar gününde, ailemin bazı üyeleriyle evden bir ya da iki mil uzaklıktaki Khudderluk zirvesi⁹, yani Aziz İlyas'ın tepesinin

⁷ Bu ifade o dönemin güncel halk inanışları arasında yer alabilir; ancak Musa Peygamber'in annesi Tevrat'ta "Yokebed" adıyla geçer (bkz. Tevrat, Çıkış 6:20). İslâmî kaynaklarda bu isim "Johanna" olarak yer almaz. Bkz: https://islamansiklopedisi.org.tr/musa-peygamber?utm_

⁸ Bu tanımlama, Xenophon'un *Anabasis* eserinde yer alan "Carduchoi" kavmine bir atıf içermekte olup, Kürtlerle bu kavim arasında tarihsel kökene dayalı bir bağ kurmaktadır. Ancak modern araştırmalarda bu bağlantı tematik ve sembolik olarak değerlendirilmekte, doğrudan tarihsel bir bağ kurulması güçlü destek bulmamaktadır. Daha fazla bilgi için; Ögüz Yarlgaş, *Xenophon: Anabasis* (İstanbul: Humanitas Dizisi, 2011).

⁹ Hızırlık Tepesi, Amasya'ya bağlı Merzifon'da, eteğinde yatır olan bir tepe olarak bilinmektedir. Daha geniş bilgi için; Sadullah Gülten, "Hızır-İlyas Zaviyeleri, Aya Yorgi ve Bektaşiler," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 83 (Eylül 2017), 81-100.

yamacına piknik için gittim. Burada, kutsal bir mezar ağaçların gölgesindeydi ve bu ağaçlar berrak bir dağ kaynağıyla sulanıyordu. Biz yaklaşırken bazı oduncular yüklerini bırakıp dinleniyordu. Onlarla birlikte, yanında yerde bir tavuk olan bir genç de vardı. Sohbet fırsatı bulunca, hasta olup olmadığını sordum. O da evde hastalık olduğunu ve köyde birçok çocuğun kızıl hastalığından dolayı hasta ve ölüme yakın olduğunu anlattı. Cuma günüydü ve etkilenen ebeveynler, en yakın kutsal mekânda büyük bir kurban ayarlamıştı. Sunulan kurban bir öküzdü. Ancak o, kendi küçük kurbanıyla kendi Şii inancına ait başka bir azize başvurmak için on dört mil yürümüşü. Bu, evdeki topluluk kurbanının alternatif ya da takviyesi olarak düşünülmüştü. Muhtemelen ülke genelinde diğer bireyler de benzer sunularla farklı kutsal mekânlara gitmişlerdi.

Biz öğle yemeğimizi yerken, genç tavuğunu aldı, mezarın etrafında dolaştı, kesti ve kanını mezarın başına döktü. Ardından uzun yürüyüşüne başladı. Tabii, tıp, hasta izolasyonu ve düzlüğün karşısında görünen misyon hastanesinin sunduğu hizmetler hakkında konuştuk ama bu tür konularla ilgili düşünceler yavaş yavaş yerleşiyor. İnsanlar, tıpkı tek Aracı'nın (İsa Mesih'in) günlerinde olduğu gibi, kalbi katı ve anlayışları yavaştır. Oysa bu Aracı, olağanüstü bir şefaatchiye duyulan ihtiyacı karşılayan, tamamen yeterli Kurtarıcımız'dır.

George E. White

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): çev. Şule Işık

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Gülten, Sadullah. “Hızır-İlyas Zaviyeleri, Aya Yorgi ve Bektaşiler.” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*83 (Eylül 2017), 81-100.
- “İzuchenie voprosa lokalizacii goroda Koman na territorii Abkhazii.” *Abkhazia.church*. Erişim 6 Ekim 2025. <https://abkhazia.church/en/izuchenie-voprosa-lokalizacii-goroda-koman-na-territorii-abkhazii/>
- “Levant.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 6 Ekim 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/levant>
- “Mûsâ (Peygamber).” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 6 Ekim 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/musa--peygamber>
- Özdoğan, Rahime. “Amasya’da Adak Yerleriyle İlgili Halk Anlatıları.” Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Roi, Micha. “Conditional Vows – Where They are Made and Paid.” *Biblische Notizen*, Neue Folge 167 (2015): 3–24.
- Yarlıgaş, Oğuz. *Ksenophon: Anabasis*. İstanbul: Humanitas Dizisi, 2011.
- Yılmaz, Mehmet. “Ermeni Mitolojisi Üzerine Bir Değerlendirme.” *Journal of Turkish Research Institute* 17/43 (2010), 93-104.